

O Tikkun Olam. Môj pohľad na...

Jevgenij Iršai

Tikkun olam (hebrejsky *oprava sveta*) je koncept v judaizme, ktorý odkazuje na rôzne formy konania určené na opravu a zlepšenie sveta. V klasickej rabínskej literatúre sa táto fráza vzťahovala na právne predpisy určené na udržanie spoločenského poriadku. V modernej dobe, najmä v hnutí post-Haskalah, sa *tikkun olam* začal odvolávať na snahu o sociálnu spravodlivosť¹ alebo „*nastolenie zbožných kvalít na celom svete*“ atď.

Dá sa povedať, že je to svojim spôsobom určitá forma katarzie. Forma Očistenia. Ako sa uvádza vo Wikipédii „... *očistenie, ku ktorému dochádza pod vplyvom otrasnej prudkosti dramatického zážitku, ktorého efekt podnecuje k premýšľaniu a dodatočnému duševnému spracovaniu*“.² Práve očista, pokánie nás posúvajú k nastoleniu spravodlivosti.

Vždy ma zaujímala otázka, aké tajné mechanizmy povzbudzujú človeka k tvorbe obrazov, písaniu románov, komponovaniu hudby atď. Pokus o nastolenie spravodlivosti, pokus o očistu určite môže byť jednou z dôležitejších pohnútok, nútiacich sa vyspovedať. Dovoľte mi uviesť niekoľko – z môjho uhla pohľadu výstižných – citátov:

„*Umelecké dielo je spoved.*“ Albert Camus³

„*Ak chcete zmeniť svet, začnite od seba.*“⁴

Túto myšlienku Google pripisuje Mahátmovi Gándhímu, ale môžeme ju nájsť aj u Konfucia a ďalších mysliteľov minulosti.

„*Som spisovateľ a všetko, čo napíšem, je zároveň vyznaním a snahou pochopiť veci o sebe a o svete, v ktorom žijem. Taká by mala byť tvorba každého človeka – či už tancuje, maľuje alebo spieva. Je to spoved, obnaženie svojej duše, svojich chýb, tých vecí, ktoré jednoducho nedokázate alebo nechcete pochopiť či prijať.*“⁵ Arthur Miller

Samozrejme, dôvodov, aby človek venoval svoj život tvorbe, je oveľa viac a sú značne rôznorodé. Okrem toho sa tieto dôvody menili spolu s historickými zmenami, ktoré prebiehali v spoločnosti. Boli časy, keď umelci tvorili zabudnúc na čas, jedlo či spánok, ale ich tvorba, zrodená v tvorivej agónii, si nezískala zakaždým pochopenie a náležité ocenenie. Tie časy sú už takmer preč.

Ak na začiatku, a možno ešte aj počas 20. storočia, bola hudba určená, alebo sa aspoň pokúsila „spáliť srdcia ľudí“, potom ku koncu 20. a na začiatku 21. storočia hudba

stále viac a viac nadobúda vlastnosti akejsi počítačovej hry. Skladatelia sa čoraz menej obracajú na univerzálne témy, a ak áno, buď vo svojom diele upadnú do únavnej banality, alebo väčšinou formálne (niekedy dokonca až špekulatívne) riešia problémy s farbou, rytmickými štruktúrami, zhlukmi a prvkami náhodnosti, čo sú len nástroje a spôsoby organizácie zvukového priestoru. Používajúc tieto v podstate absolútne legitímne formálne metódy, následne vytvárajú diela monotónne, málo kontrastné, často bez náznaku akýchkoľvek pocitov.

Čím ďalej tým viac sa zdá, že pragmatický pohľad na hudbu prostredníctvom najnovších technológií postupne získava prevahu nad mojimi mierne romantickými „ilúziami“. Niekoľko programov počítačovej hudby umožňuje dnes umelej inteligencii skladať hudbu dostatočne „kvalitne“, napríklad v štýle minimal music. Deje sa to samozrejme aj v iných žánroch umenia. Vďaka pokročilej technológii chatbotu GPT je asi najviac ohrozené slovo.

Ak si predstavím množstvo rozmanitých dôvodov, pre ktoré ľudia tvoria, ako graf alebo ratingovú stupnicu, tak na jej jednom konci budú dnes veľmi zriedkaví jedinci s potrebou tvoriť bez nároku na ocenenie či komerčný úspech. Keďže sa však časom ponímanie tvorby či estetický pohľad na umenie menili a pribúdali iné dôvody na tvorbu, tak práve na druhom konci tejto imaginárnej stupnice nájdem veľa uchádzačov o komerčný úspech.

Tvorba sa v určitom zmysle stala priemyselným odvetvím, s pomocou ktorého (napríklad vďaka autorskému právu) máte šancu pomerne ľahko užiť nielen seba a rodinu, ale niekedy aj zbohatnúť. Samozrejme, musíte tvoriť diela, ktoré vyhovujú väčšej časti obyvateľstva. Chcem tu pripomenúť výrok Friedricha Schillera: „... pre jedného je veda ušľachtilou nebeskou bohyňou, pre iného dojnou kravou, ktorá ho zásobuje maslom.“⁶ To isté, bohužiaľ, platí aj v prípade umenia.

V žiadnom prípade nechcem nič vyzdvihovať, hodnotiť či pridelovať nejaké preferencie. Jednoducho sa to len snažím analyzovať a pochopiť. V konečnom dôsledku nikdy nevieme kde, za akých okolností, v akom žánri a pomocou akej motivácie vznikne a zrodí sa veľké dielo. Môžem len hovoriť o svojich vnútorných pocitoch. Pre mňa osobne totiž hlavným poslanstvom vždy bola a je zodpovednosť umelca za jeho prácu. Otázky ako a prečo písať, presnejšie – ako a prečo tvoriť, sa, samozrejme, vzťahujú na všetky formy umenia bez výnimky. A to bolo a zostáva azda najdôležitejšou otázkou, ktorej umelec čelí za všetkých okolností a bez ohľadu na okolnosti. Aj keď, samozrejme, sa táto kľúčová otázka stáva ešte dôležitejšou „v osudových chvíľach“.

Chcel by som tu ešte pripomenúť jeden dôležitý výrok z filmu Andreja Tarkovského *Zrkadlo*. O jednej hlavnej postave autor poznamenal:

„Mimochodom, považuje sa aj za spisovateľa. Jednoducho nemôže pochopiť, že kniha nerobí spisovateľa. Toto nie je zdroj príjmu. Cieľom básnika je prebudiť emócie v duši, nie zhromažďovať fanúšikov.“

Pokojne môžem spisovateľa a básnika vymeniť za hudobného skladateľa – je možné napísať symfóniu, ale to ešte neznamená, že si skladateľ.

Vyrastal som v prostredí, kde hudbu vnímali ako niečo posvätné a pestovali vzťah k veľkej zodpovednosti. Preto je úplne prirodzené, že z môjho uhla pohľadu je idea čistoty, idea katarzie, jedným z najzávažnejších argumentov tvorby.

Dnes by som chcel povedať pár slov o jednej pre mňa veľmi dôležitej kompozícii, v ktorej som sa dotkol závažných tém z oblasti filozofie a náboženstva. Práve túto skladbu považujem vo svojej tvorbe za najdôležitejšiu výpoveď, ku ktorej ma viedol celý môj predošlý život a životné skúsenosti. Je to, dovoľm si tvrdiť, monumentálna kompozícia *Requiem* na kánonický latinský text a básne šiestich vynikajúcich svetových básnikov z rôznych období. Celý názov diela je *Requiem pre básnika* s podtitulom „Na koniec civilizácie“.

Myslím si, že v tvorbe každého skladateľa, každého autora, má *rekviem* osobité miesto. Schválne som zdôraznil, že v tvorbe nielen skladateľa, ale autora, pretože niekedy sa stretávame s názvom *rekviem* aj v literatúre či v maliarstve, alebo aj v sochárstve. Pre mňa *Requiem* predstavuje moje celoživotné dielo. Nemal som ešte ani tridsať rokov, keď som dostal nápad a chuť komponovať *rekviem*. Inšpiroval ma môj starší priateľ, vynikajúci skladateľ Sergej Berinsky. Na jednom z kompozičných seminárov, na ktorých sme sa pravidelne každý rok stretávali v ruskom meste Ivanovo blízko Moskvy, nám Sergej ukázal práve skomponované *rekviem*. Bolo to veľmi emocionálne dielo, ktoré na mňa silne zapôsobilo a hneď som pocítil, že aj ja musím skomponovať niečo podobné. Samozrejme, vtedy som už poznal Mozartovo aj Verdiho *rekviem*, a veľa iných od svetoznámych, aj menej známych autorov. Avšak práve pri prezeraní partitúry a počúvaní nahrávky *Requiem* od Sergeja Berinského som pochopil, že aj ja raz skomponujem svoje *rekviem*. Od začiatku som vedel, že základom tohto diela bude text Alexandra Puškina:

*„Pora, moj drug, pora!
pokoja serdce prosit –“*

Dá sa to preložiť ako: *„Je čas, priateľu, je čas! srdce pokoja žiada –“*

Poézia sa dosť ťažko prekladá do iného jazyka. Nevie, či tento text existuje v preklade do slovenčiny. Samozrejme, že text je dlhší. Uviedol som len úplný začiatok básne. Keďže táto báseň je pre mňa veľmi dôležitá a bola základom pre kompozíciu celého diela, dovoľm si celý text, ktorý Alexander Puškin napísal v roku 1834, uviesť v origináli⁷:

*„Пора, мой друг, пора! покоя сердце просит –
Летят за днями дни, и каждый час уносит
Частичку бытия, а мы с тобой вдвоем
Предполагаем жить... И глядь – как раз – умрем.
На свете счастья нет, но есть покой и воля.
Давно завидная мечтается мне доля –
Давно, усталый раб, замыслил я побег
В обитель дальнюю трудов и чистых нег.“⁸*

Celý tento text som vedel naspamäť. Nevedel som však nájsť adekvátnu, správnu melodickú líniu, ktorá by neškodila takému jednoduchému, ale súčasne takému silnému textu. Mal som vtedy aj predstavu, ako by mal znieť zbor. Nakoniec som pochopil, že ešte nie je ten správny čas. Niežeby som nebol zdatný, ale potreboval som ešte niečo prežiť a precítiť, aby som dokázal svoj úmysel zrealizovať.

Tak som sa raz za čas k tejto myšlienke (*rekviem*) vrátil, ale stále mi to nešlo. Cítil som, že som sa už naučil veľa vecí a remeselne by som to tiež zvládol, ale stále som

to odkladal. Možno z určitého strachu či rešpektu. Čas sa krátil a konečne prišiel ten okamih, keď som pochopil, že to už musím urobiť. Aspoň to skúsiť. Teraz, alebo nikdy.

Treba uznať, že mi veľmi pomohol grant z Fondu na podporu umenia na skomponovanie tohto diela. Poskytlo mi to možnosť venovať sa len tomuto projektu. Skladba trvá približne 75 minút. Keď som začínal pracovať na *Requiem*, nepredpokladal som, že skomponujem takú dlhú skladbu. Jednoducho počas práce prichádzali nové myšlienky, nové texty. Celková dramaturgia projektu sa vyvíjala a menila.

V *Requiem* som použil originálny kánonický latinský text a básne šiestich významných básnikov z rôznych čias a krajín v originálnom jazyku:

Alexander Puškin (1799 – 1837) – ruština,
 Angelus Silesius (1624 – 1677) – nemčina,
 William Shakespeare (1564 – 1616) – angličtina,
 Ivan Krasko (1876 – 1958) – slovenčina,
 Boris Chersonský (*1950) – ruština,
 Czesław Miłosz (1911 – 2004) – poľština.

Tu treba asi poznamenať, že text od Angelusa Silesiusa tak veľmi ovplyvnil môj vnútorný vzťah k náboženstvu, že som ho musel zhudobniť ešte raz, a to v jednej z mojich posledných skladieb, ktorú som skomponoval pre súbor Schola Minor. Bola to pre mňa veľká výzva skomponovať dielo v konfrontácii so stredovekými spevmi, interpretácii ktorých sa tento výnimočný súbor väčšinou venuje. Dielo pod názvom *Ich bin, ich weiß nicht wer...* pre piatich spevákov, crotales a violu pozostáva zo štyroch častí znejúcich plynule bez prestávok medzi jednotlivými časťami. Okrem textov od Angelusa Silesiusa som použil ešte básne od Williama Butlera Yeatsa a vynikajúceho súčasného ukrajinského básnika Borisa Chersonského, píšeuceho aj v ruštine, aj v ukrajinčine. (Mimochodom básne od B. Chersonského, samozrejme inú, som použil aj v diele *Requiem*.) V skvelej interpretácii súboru Schola Minor zaznela táto skladba vo svetovej premiére 4. decembra 2022 v Malej sále Slovenskej filharmónie.

Ale vráťme sa k dielu *Requiem*.

Requiem pozostáva z 15 častí. Väčšinou v jednej časti paralelne používam kánonický latinský text a poetický text jedného z autorov. Napríklad v časti *Lacrimosa* zaznie text od Angelusa Silesiusa „*Got ist ja nichts als gut...*“. V časti *Agnus dei* znie básne od Czesława Miłosza „*Jak mogłeś...*“. V časti 11, v ktorej účinkuje len zbor a bicie nástroje, som zhudobnil jeden z najvýznamnejších sonetov Williama Shakespeara „*Tired with all this*“. Po tejto časti nasleduje *Recitative 1* v sprievode čembala na texty Angelusa Silesiusa a vynikajúceho slovenského básnika Ivana Kraska. Tento *Recitative* plynule prechádza do *Recitative 2* na text súčasného rusko-ukrajinského básnika Borisa Chersonského. V prvej časti *Requiem* okrem latinského textu používam básne od Alexandra Puškina. Táto prvá časť sa opakuje na konci celej skladby s dôležitými zmenami, doplnená tiež textom Angelusa Silesiusa „*Ich weiß daß ohne mich...*“. Oba texty výborne korešpondujú nielen s latinským textom, ale aj medzi sebou navzájom. Akoby jeden dopĺňal ten druhý.

Všetky texty sú pre mňa veľmi dôležité. Rozprávajú o živote, o smrti, o bohu. Avšak práve texty týchto dvoch veľkých básnikov, Puškina a Silesiusa, sú pre mňa v tomto diele kľúčové.

Všetky básne znejú v pôvodnom jazyku. Anglicky, nemecky, poľsky, slovensky, rusky a latinsky. Nie je to nič nové. Napríklad aj Edison Denisov vo svojom *Requiem* použil päť svetových jazykov v origináli. Vôbec mi však nešlo o napodobňovanie. Mal som na to veľmi dobrý dôvod, ktorý sa teraz pokúsím vysvetliť.

Tesne po skončení štúdia na vysokej škole (Konzervatórium v Sankt Peterburgu) som skomponoval piesňový cyklus na básne Federica Garcíu Lorcu. Ten cyklus sa celkom vydaril a mal aj veľmi pozitívnu odozvu. Nebol som však spokojný, pretože keď som ho dopísal, pochopil som, že mi prekáža, že som nekomponoval na originálny text v španielčine, ale v ruskom preklade. Pochopil som, že pri preklade do iného jazyka sa vždy niečo stráca, zmení, a to nielen vo fonetickom alebo rytmickom znení, ale v určitom zmysle preklad zasahuje aj do zmyslu poézie. Vtedy som si predsavzal, že už budem komponovať len na text v originálnom jazyku. Túto zásadu sa odvtedy vždy snažím dodržať.

Práca so slovom je dosť vzácna a dá sa povedať, aj komplikovaná. Pre mňa je dôležité pochopiť hudbu slova a nájsť z môjho uhla pohľadu jediné správne hudobné riešenie konkrétneho slova a kontextu. Napriek tomu, že som vyrastal v ruskom jazykovom prostredí, až takmer ako tridsaťročný som nadobudol istotu, že rozumiem intonáciám ruského jazyka. Bol som a ešte stále som presvedčený, že každé slovo má konkrétnu intonáciu, ktorá sa samozrejme môže zmeniť v súvislosti s kontextom a v spojitosti s inými obklopujúcimi ho slovami. Myslím si, že práve preto poznáme veľa skladieb skomponovaných na ten istý text, z ktorých sa väčšinou len jedna skladba ujme a zostane v repertoári. Samozrejme, je to len môj názor. Nemusí to byť pravda. Je to len moja mienka. Čo sa týka komponovania hudby na texty v iných jazykoch, je to niekedy veľmi náročné. Napríklad nemčinu som sa učil v škole a aj keď nemecky nehovorím a nemecký text čítam väčšinou so slovníkom, fonetickému zneniu rozumiem. Angličtinu intenzívne študujem. Poľský jazyk mi nerobí problém, pretože okrem ruštiny viem aj po slovensky, ukrajinsky a, hoci menej, predsa aj po česky. Pri komponovaní *Requiem* som mal problémy skôr s latinčinou. V tom mi pomohlo počúvanie *Requiem* od Mozarta.

Štylistika v *Requiem* je dosť pestrá a rôznorodá, preto sa dá povedať, že v *Requiem* ako spôsob komponovania používam polyštylistiku. Pre mňa osobne je však tento spôsob komponovania vnútorným spôsobom myslenia.

Dovoľte mi na záver ešte niekoľko citátov:

„Každý z nás si do istej miery požičiava od iných, od kultúry okolo nás. Nápady sú vo vzduchu a môžeme si privlastniť, často bez toho, aby sme si uvedomovali, frázy a jazyk doby.“⁹

A ešte jeden dôležitý citát, ktorý vo svojich prednáškach a esejach často spomínam:

„... existuje ohraničený počet príbehov, cyklov metafor. A úlohou človeka a kultúry všeobecne je donekonečna rozprávať ich odznovu, podľa svojho, so svojou novou intonáciou.“¹⁰

V každej skladbe je pre mňa najdôležitejším zvukovo logický a nepretržitý tok hudby od začiatku do konca. A práve toto dielo, naplnené klasikou, barokom, sprechgesangom, jazzom, recitatívom secco a inými štylistickými elementmi, ktoré sa tesne prelínajú a vytvárajú homogénnu zvukovú hmotu smerujúc k záverečnému nostalgickému valčíku na štyri symbolizujúce ľudskosť a nekonečnú lásku, pokladám za svoje poslanie na tejto zemi.

Štúdia je rozšírenou verziou príspevku, ktorý bol odprezentovaný na pôde HTF VŠMU v rámci workshopu Odras novodobých spoločensko-politických kríz v slovenskej hudobnej kultúre a tvorbe 1. decembra 2022. Je výstupom projektu VEGA 1/0629/22 Prejav existenciálnej krízy v dielach slovenských skladateľov od 2. polovice 20. storočia.

POZNÁMKY

- ¹ Pozri *Haskalah*. Dostupné na: <https://en.wikipedia.org/wiki/Haskalah>
- ² Pozri *Tikkun olam*. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/Tikkun_olam
- ³ Z angl. originálu: „*A work of Art is a confession.*“ Pozri: CAMUS, Albert: „*A guilty conscience needs to confess. A work of...*“ Dostupné na: <https://www.goodreads.com/quotes/331441-a-guilty-conscience-needs-to-confess-a-work-of-art>
- ⁴ Z angl. originálu: „*If you want to change the world, start with yourself.*“ Pozri: *Ako zmeniť svet: 10 vrcholných pravidiel podľa Gándhiho*. Dostupné na: <https://www.badatel.net/ako-zmenit-svet-10-vrcholnych-pravidiel-podla-gandhiho>
- ⁵ Z angl. originálu: „*I'm a writer, and everything I write is both a confession and a struggle to understand things about myself and this world in which I live. This is what everyone's work should be – whether you dance or paint or sing. It is a confession, a baring of your soul, your faults, those things you simply cannot or will not understand or accept.*“ MILLER, Arthur: *I'm a writer, and everything I write...* Dostupné na: <https://loveexpands.com/quotes/arthur-miller-94256/>
- ⁶ Z nem. originálu: „*Einem ist sie Wissenschaft; die hohe, die himmlische Göttin; dem anderen, Eine tüchtige Kuh, die ihn mit Butter versorgt.*“ Podľa MACKAY, Alan Lindsay: *A Dictionary of Scientific Quotations*. Bristol – Philadelphia: IOP Publishing, Ltd., 1991, s. 218.
- ⁷ ПУШКИН, Александр Сергеевич: 1834. In: *Собра соч. в 10 тт. Т. 2, Стихотворения 1823 – 1836*, s. 387. Dostupné na: https://rvb.ru/pushkin/01text/01versus/0423_36/1834/0592.htm
- ⁸ Preklad: „*Je čas, priateľu, je čas! srdce pokoja žiada. / Dni letia a každá hodina uberá / kúsok bytia, a my spolu / sa chystáme žiť... A potom – hľa – sme mŕtvi. / Na svete niet šťastia, ale je tu pokoj a vôľa. / Už dlho snívam o závideniahodnom osude. / Už dávno, unavený otrok, plánoval som svoj útek / Do vzdialeného domova plného námahy a čistej lásky.*“
- ⁹ SACKS, Oliver: *The River of Consciousness*. Pan Macmillan, 2018.
- ¹⁰ БОРХЕС, Хорхе Луис: *Коллекция: Рассказы. Эссе. Стихотворения*. Санкт-Петербург: Северо-Запад, 1992.

SUMMARY

Around Tikkun Olam. My view of...

lam (orig. Hebrew: “repair of the world”) is a concept in Judaism, which refers to various forms of action intended to repair or improve the world. In classic al rabbinic literature, this phrase referred to legal enactments created to maintain order in society. In modern era, namely in post-Haskalah movements, Tikkun Olam has come to refer to the pursuit of social justice or “the establishment of Godly qualities throughout the world”, etc.

In my text I am writing about the works of past few years in which I have been more and more focused on philosophical and religious texts. The most prominent composition is undoubtedly the monumental Requiem for a Poet, with a subtitle “At the End of Civilisation” for bass-baritone, soprano, mixed choir and symphonic orchestra. This piece was based on a Latin canonical text and the poems of six exceptional poets from various periods, in original.